

IJTIMOIIY-AXLOQIIY QADRIYATLARNING BUZILISHI VA UNING GLOBAL JAMIYATGA TA'SIRI

Ja'farov Ibrohimjon Xolmuhammad o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy-axloqiy qadriyatlarning buzilishi va uning global jamiyatga ta'siri ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. An'anaviy axloqiy qadriyatlar har qanday jamiyatning ijtimoiy barqarorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Biroq, globallashuv jarayonlari, texnologik taraqqiyot, individualizmning ortishi, sekulyarizmning kuchayishi va iste'mol jamiyatining shakllanishi natijasida axloqiy me'yorlarning devalvatsiyasi sodir bo'lmoqda. Ushbu buzilish jarayoni inson xulq-atvorining o'zgarishi, ijtimoiy institutlarning zaiflashishi, axloqiy relativizmning kuchayishi, jamiyatda ma'naviy bo'shliq va ijtimoiy nizolarning ko'payishiga sabab bo'layotgan omillar bilan bog'liq holda ko'rib chiqiladi. Maqolada qadriyatlarning buzilishiga olib keluvchi asosiy omillar sifatida iqtisodiy manfaatlarining ustuvorligi, ommaviy axborot vositalari orqali axloqiy manipulyatsiyalar, siyosiy populizm, raqamli inqilob natijasida ma'naviy muhitning o'zgarishi hamda postmodernizm ta'sirida axloqiy tamoyillarning nisbiylikka o'tishi kabilar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *ijtimoiy qadriyat, axloqiy buzilish, globalizatsiya, ma'naviy inqiroz, axloqiy relativizm, iste'mol jamiyati, individualizm, sekulyarizm, madaniy integratsiya, milliy identifikatsiya, siyosiy manipulyatsiya, texnologik taraqqiyot, raqamli inqilob, postmodernizm.*

Ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar tushunchasi tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllanib, muayyan jamiyatning ma'naviy negizi, uning me'yor va tamoyillar majmui sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu qadriyatlar bir tomondan inson xulq-atvorini tartibga soluvchi ichki omil sifatida, boshqa tomondan esa jamiyatdagi madaniy, siyosiy va iqtisodiy munosabatlarni barqarorlashtiruvchi muhim manba

hisoblanadi. Globallashuv jarayonlari, texnologik yangilanishlar hamda iste'mol jamiyati shakllanishi tufayli ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar izchil o'zgarish jarayoniga kirmoqda. Natijada, ba'zi an'anaviy qadriyatlarning eskirishi yoki ahamiyatini yo'qotishi, shu bilan birga, yangi zamonaviy me'yorlarning jamiyatda ustuvorlikka erishishi — ijtimoiy-axloqiy inqiroz yoki buzilish ko'rinishlarini keltirib chiqarishi mumkin.

Ijtimoiy-axloqiy qadriyatlarning buzilishi deganda, avvalo, jamiyatda ilgari qabul qilingan va e'zozlangan axloqiy me'yorlarning o'z kuch va ta'sirini yo'qotishi, natijada yangi me'yorlarga nisbatan ijtimoiy konsensusning susayishi tushuniladi. Bu jarayon, bir tomondan, taraqqiyot oqimi bilan bog'liq bo'lsa-da, boshqa tomondan, turli ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy omillarning uyg'unlashuv natijasidir. Sotsiolog olim Daniel Bell kapitalizmning ichki ziddiyatlari, xususan, moddiy manfaatlar bilan ma'naviy qadriyatlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni ko'rsatib, ijtimoiy-axloqiy buzilishning dastlabki alomatlariga e'tibor qaratadi [1]. Uning nazarida individualizm va iste'molchilik taraqqiy etar ekan, an'anaviy me'yorlar bilan jamoaviy birdamlikni ta'minlab turuvchi tamoyillar susayib boradi.

Zamonaviy global jamiyatda buzilish tushunchasi Zigmunt Bauman tomonidan ham atroflicha o'rganilgan. Bauman globallashuv tufayli vujudga keladigan "suyuq zamon" (liquid modernity) konsepsiyasini ilgari suradi va ijtimoiy munosabatlar, xususan, axloqiy tamoyillar mustahkam asoslardan mahrum bo'layotganini ta'kidlaydi [2]. Demak, qachonki ijtimoiy tartib bo'shashsa, shaxslar mustaqilligi ortib, lekin shu bilan birga ular o'z manfaatlarini har narsadan ustun qo'yadigan qarashlarni ilgari sura boshlasa, bu ma'naviy-axloqiy me'yorlarning buzilishiga xizmat qilishi muqarrar bo'ladi.

Texnologik taraqqiyot, xususan, internet va raqamli kommunikatsiya vositalarining jadal rivojlanishi jamiyatdagi qadriyatlar almashinuvi jarayonini tezlashtirdi. Axborot oqimining kuchayishi bilan bir qatorda, odamlar orasida ijtimoiy tarmoqlarga bog'liqlik va keraksiz ma'lumotlar tufayli yuzaga keladigan ijtimoiy-stress holatlari kuzatilmoqda. Bu jarayon aksar hollarda axloqiy

me'yorlarning nisbatan chekinishiga va oldinlari muhimi e'tirof etilgan qadriyatlarning devalvatsiyasiga olib keladi.

Ijtimoiy-axloqiy qadriyatlarning buzilishi fenomenida individualizm kuchayishi ham alohida omil sifatida qayd etiladi. An'anaviy jamiyatlarda jamoaviylik, oila, qabila yoki mahalla kabi ijtimoiy uyushmalar markaziy o'rin tutar ekan, modern jamiyatlarga xos xususiyatlardan biri — shaxs erkinligining yuksalishi, individual manfaatlarning ustun kelishi bo'lib bormoqda. Shu ma'noda, iste'mol jamiyati "hayotdagi eng katta maqsad – bozor munosabatlari vositasida shaxsiy ehtiyojlar, talab va xohishlarni qondirish" degan tezisni ilgari suradi. Frensis Fukuyama individualizm va umuman, bozor iqtisodiyoti munosabatlari jamiyatda an'anaviy ishonch va birdamlik tamoyillariga tahdid solishini alohida ta'kidlaydi [3]. Buning oqibatida, o'zaro hamkorlik va xolis insoniy munosabatlarga asoslangan axloqiy qadriyatlar zaiflashib, shaxslar o'rtasida "raqobat – ustunlik – yakkalanish" zanjiri shakllanishi mumkin.

Ijtimoiy-axloqiy qadriyatlarning buzilish jarayonida siyosiy omillarning ham sezilarli ta'siri bor. Bir tomondan, siyosiy institutlar tomonidan adolat, qonun ustuvorligi, halollik kabi tamoyillarni e'lon qilinishi — axloqiy tartibni saqlashda muhim ekanligi hamisha ta'kidlanadi. Biroq, amaliyotda ayni o'sha siyosiy institutlarning o'zida korruptsiya, manfaatparastlik, manipulyativ mafkuraviy targ'ibot hollari yuz berayotgan bo'lsa, jamoat ongida axloqiy normaga bo'lgan ishonch susayishi muqarrar. Nikolas Rescher siyosiy manipulyatsiya axloqiy muvozanatni buzishda eng xavfli omil ekanini eslatib o'tadi [4]. Siyosiy manfaatlar, ayrim guruhlarining xususan jamiyatda beqarorlik hosil qilish maqsadida "ma'naviy bo'shliq"ni kuchaytiruvchi targ'ibotlari natijasida ham axloqiy buzilish sodir bo'ladi.

Ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar buzilishi global jamiyatda bir necha ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Eng avvalo, individual darajada "ma'naviy bo'shliq" paydo bo'lishi, ya'ni shaxsning o'zi aziz bilgan axloqiy tamoyillardan uzoqlashuvi, hayot mazmuni va maqsadini yo'qotishi kuzatiladi. Yig'ilib boruvchi bunday krizislar ommaviy ko'rinish kasb etsa, ijtimoiy inqiroz ko'rinishiga ega

bo'lishi ham hech gap emas. Bunday inqirozlarni terrorchilik, zo'ravonlik, maxsus mafkuraviy manipulyatsiya va raqamli makonda axloqiy cheklovlarning susayishi kuchaytirishi mumkin.

Globallashuv jarayonida madaniy xilma-xillik, transmilliy migratsiya, xalqaro turizm va internet orqali axborot almashinuvi jadallashadi. Natijada turli an'anaviy va zamonaviy qadriyatlarning to'qnashuvi tez-tez ro'y beradi. Bir tomondan, bu xilma-xillik bag'rikenglik, madaniy integratsiya kabi ijobiy imkoniyatlarni paydo qilsa-da, boshqa tomondan, turli axloqiy qarashlarning aralashib ketishi beqarorlik, suveren madaniyatlarning o'ziga xosligini yo'qotish va axloqiy printsiplarning chalkashuvi kabi salbiy oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Zigmunt Bauman ta'kidlashicha, "global sivilizatsiya" tushunchasi ostida mafkuraviy makon birlashar ekan, mahalliy ijtimoiy institutlarning kuchsizlanishi, axloqiy an'analar zanjirining uzilishi mumkin [2].

Ijtimoiy-axloqiy qadriyatlarning buzilishini to'xtatish yoki uni jilovlash jamiyatning har bir a'zosi, xususan, siyosiy liderlar, ziyolilar va yosh avlod tarbiyasiga mas'ul bo'lgan mutasaddilar zimmasiga tushadi. Shuningdek, ma'naviy-falsafiy tarbiya, ommaviy axborot vositalarining axloqiy mas'uliyati va xalqaro miqyosda qadriyatlar almashinuvi jarayonini boshqarish kabi chora-tadbirlar izchil amalga oshirilsa, bu tahdidlarni yumshatish imkoni mavjud.

• **Ma'rifiy islohotlar:** Ta'lim sohasida ma'naviy-ma'rifiy tamoyillarni mustahkamlash, falsafiy va ijtimoiy fanlarga e'tibor qarash bugungi globallashuv sharoitida muhim ahamiyat kasb etadi.

• **Yoshlar tarbiyasi:** Yosh avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiya asosida, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligida voyaga yetkazish, shu jumladan, oilada va maktabda axloqiy me'yorlarni targ'ib etish zarur.

• **Davlat siyosiy irodasi:** Qonun ustuvorligi, korrupsiyaga qarshi kurash, adolat va tenglik tamoyillarini so'zda emas, balki amalda joriy qilish ijtimoiy ishonchni tiklashda katta rol o'ynaydi.

• **Xalqaro hamkorlik:** Turli davlatlar, xalqaro tashkilotlar va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasida ma'naviy integratsiya masalalarida hamkorlik qilish ijtimoiy-axloqiy buzilishning oldini olishga xizmat qiladi.

Ijtimoiy-axloqiy qadriyatlarning buzilishi — bu murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, uni faqat bir omil bilan izohlash qiyin. Globallashuv, texnologik taraqqiyot, individualizm, iste'mol jamiyati, siyosiy manipulyatsiya kabi omillar o'zaro uyg'unlashib, ko'plab jamiyatlarda ma'naviy inqirozlarni keltirib chiqarmoqda. Ushbu jarayonning global jamiyatga ta'siri madaniy xilma-xillik, xalqaro nizolarning kuchayishi, shaxslar miqyosida esa ma'naviy bo'shliq va beqarorlik ko'rinishlarida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, bu buzilish muqarrar yoki qaytarib bo'lmaydigan hodisa emas; aksincha, ma'rifiy islohotlar, siyosiy tahkim, yoshlar tarbiyasiga e'tibor va xalqaro miqyosda birgalikda olib boriladigan qadriyatlar siyosati tufayli oldini olish yoki jilovlash mumkin. Zotan, jamiyatning barqaror taraqqiyoti va inson kamoloti ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar poydevoriga asoslanishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Daniel Bell.** *The Cultural Contradictions of Capitalism.* – New York: Basic Books, 1976. – 23-bet.
2. **Zygmunt Bauman.** *Globalization: The Human Consequences.* – New York: Columbia University Press, 1998. – 45-bet.
3. **Francis Fukuyama.** *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity.* – New York: Free Press, 1995. – 102-bet.
4. **Nicholas Rescher.** *Moral Absolutes: An Essay on the Nature and Rationale of Morality.* – New York: Peter Lang, 2008. – 56-bet.
5. **Samuel P. Huntington.** *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order.* – New York: Simon & Schuster, 1996. – 78-bet.